

راهبردهای باززنده‌سازی میدان‌های تاریخی (نمونه موردی: میدان صاحب‌آباد تبریز)

هادی حکیمی^۱
سلدا نظری^۲
نیلوفر نظری^۳

چکیده

انسان در طول سالیان طولانی در محل زندگی خود مکان‌هایی را به انجام فعالیت‌های گروهی اختصاص داده است. یکی از این مکان‌ها، میدان‌ها هستند. علی‌رغم وجود خاطرات جمعی مردم از فضاهای عمومی از جمله میدان‌ها و برقراری تعاملات اجتماعی و اهمیت میدان به‌عنوان عنصر هویت‌بخش شهرها در طول تاریخ، از بین رفتن میدان‌های تاریخی چالش مهمی در شهرهای کنونی به‌شمار می‌آید. از این رو هدف مقاله حاضر، ارائه راهبردهایی در جهت احیای میدان تاریخی صاحب‌آباد تبریز می‌باشد. هم‌چنین تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی بوده و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. داده‌های مورد نظر با استفاده از ابزار اسنادی و پرسشنامه‌ای که به تعداد ۳۰ عدد در بین متخصصان توزیع گردید، به‌دست آمده که برای تجزیه و تحلیل داده‌های مزبور از تکنیک تحلیلی سوات استفاده شده که با استفاده از این تکنیک به بررسی نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدها در سه مرحله اساسی در قالب ماتریس ارزیابی عوامل خارجی، ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و ماتریس تطبیقی سوات پرداخته شده و در نهایت به ارائه راهبردهای باززنده‌سازی مبادرت شده است. با توجه به نتایج از بین مجموع عوامل داخلی تعداد ۶ نقطه قوت و تعداد ۹ نقطه ضعف و از بین عوامل خارجی ۹ عامل به‌عنوان نقطه فرصت خارجی و تعداد ۷ عامل، به‌عنوان نقطه تهدید خارجی شناسایی شدند. این نتایج بیانگر این مطلب است که میدان صاحب‌آباد در حال حاضر با نقاط ضعف و تهدیدهایی روبه‌روست ولی پتانسیل تبدیل شدن به یک مرکز تاریخی فرهنگی در سطح شهر و منطقه را دارد.

واژگان کلیدی: میدان؛ میدان تاریخی؛ باززنده‌سازی؛ میدان صاحب‌آباد.

Email:h.hakimi@tabrizu.ac.ir

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

۲- عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سلماس، گروه شهرسازی، سلماس (نویسنده مسئول)

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، گروه شهرسازی، دانشگاه ارومیه.

مقدمه

فضای شهری یکی از اصلی‌ترین عناصر ساخت فضایی شهر است که همراه با تاریخ یک ملت در ادوار مختلف، به‌وجود می‌آید و دگرگون می‌شود. این عنصر که فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی همواره در آن جریان داشته، با قلب تاریخ شهر تپیده و سرگذشت شهر را رقم می‌زده است (توسلی، ۱۳۷۱: ۴۰).

از میان تمام گونه‌های فضای شهری که در ادوار گوناگون در شهرهای مختلف جهان متولد شده‌اند، آنچه که عمومیت بیشتری داشته و بیشتر مورد توجه ملل گوناگون قرار گرفته، میداین شهری بوده است. میداین شهری در هر نقطه‌ای از جهان با هدف و ویژگی‌های خاصی ایجاد شده و کارکردهای مختلفی به‌خود گرفته و طی دوران شاهد رونق یا افول است اما پس از انقلاب صنعتی میدان‌های شهری در اکثر شهرهای جهان متروک گشته و یا در بهترین وضعیت، حالت موزه‌ای به‌خود گرفتند. در ایران نیز پس از شروع نوسازی، شاهد افول فضاهای شهری بخصوص میداین شهری بوده‌ایم، عدم حفاظت صحیح، حذف فعالیت‌های عمومی از میدان‌ها و تسلط کامل اتومبیل بر فضای میدان، فرسودگی کالبدی و عملکردی میداین تاریخی سبب رکود و از بین رفتن نقش اصلی این فضا در ایجاد شور و نشاط اجتماعی و رونق اقتصادی شهرها شده و از بین رفتن جایگاه مهم عملکردی میدان‌ها در شهرهای قدیم، مسأله مهم و قابل تامل است. لذا معرفی فضاهای قدیمی شهری که قرن‌ها نماد هویت مردم زمانه خود شناخته می‌شد و امروزه در گستره تحولات شهرسازی فراموش شده‌اند، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. از این رو این مقاله در تلاش برای یافتن راه‌حلی جهت باززنده‌سازی میدان‌های تاریخی می‌باشد. سوال اساسی این پژوهش این است که راهبردهای مناسب برای باززنده‌سازی میدان تاریخی صاحب‌آباد کدام است؟

در خصوص پیشینه تحقیق با توجه به محدود کارهای انجام گرفته می‌توان به اهم آن‌ها به قرار زیر اشاره کرد:

موحد و همکاران (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان رویکرد باززنده‌سازی شهری پایدار، را به کار گرفته‌اند و به این نتیجه رسیده است که محله مورد مطالعه از فرصت‌های خود برای دوری از تهدیدها استفاده نکرده و مناسب‌ترین استراتژی، راهبرد دفاعی خواهد بود. بحرینی و امین‌زاده در تحقیق (۲۰۰۷) پروژه نوسازی نواب را با رویکرد پس از اشغال و مولفه‌های دسترسی، هویت مکان، سرزندگی، امنیت و خدمات عمومی مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

بمانیان و همکاران (۱۳۸۹) نیز پژوهش باززنده‌سازی منظر فرهنگی تخت سلیمان با پیاده‌سازی اصول رویکردهای حفظ و بازآفرینی میراث و برنامه مدیریتی پارک‌ها انجام داده‌اند. حسین‌پور و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیق خود از روش بهبود نواحی کسب و کار استفاده نموده که در آن بر راهبردهای ارتقای بهداشت عمومی، ارتقای کالبدی محدوده و زیباسازی، ارتقای امنیت محیطی محدوده، ارتقای امنیت عمومی، ارتقای حیات اقتصادی و کارکردی محدوده تأکید شده است.

لقابی و همکاران (۱۳۹۰) نیز از راهبردهای حفاظت و ارتقاء کیفی محیط و منظر پارک با حداقل آسیب‌رسانی به آن و حفظ ارزش‌های اکولوژیکی آن، دستیابی به پایداری منظر پارک، ارتقای فرهنگ زیست محیطی استفاده نموده‌اند.

ماجدی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش خود با عنوان "باززنده‌سازی اماکن تاریخی - فرهنگی (مطالعه موردی: هتل باغ مشیرالممالک-شهر یزد)" با تأکید بر رویکرد باززنده‌سازی جامع، با توجه به جمیع شرایط و ویژگی‌ها در شناخت علمی و متغیرهای مربوط به بنا و با استفاده از مناسب‌ترین و نوین‌ترین مصالح و وسایل فنی و نیز احترام به ارزش‌ها و مفاهیم مربوط به گذشته بنا، بهترین شرایط را برای بهره‌گیری از موجودیت بنا را در زمان حال فراهم می‌کند که عمدتاً با رویکرد مرمتی (کالبدی) به باززنده‌سازی بنای مذکور پرداخته شده است.

از این‌رو این مقاله به دنبال تحلیل این چالش به بیان مفهوم میدان و اهمیت میدان‌های تاریخی و بررسی مبانی نظری موجود در رابطه با باززنده‌سازی میادین تاریخی به بررسی

اجمالی میدان صاحب‌آباد تبریز و شناخت جامعی از عوامل تأثیرگذار درونی و عوامل موثر بیرونی ۴ پرداخته و به دنبال ارائه راهبردهایی برای باززنده‌سازی آن است.

مبانی نظری

برای میدان ویژگی‌ها و تعاریف مختلفی می‌توان مطرح کرد که عبارتند از:

از دیدگاه تاریخی و تعاریفی که از متون بر آمده میدان شهری فضایی است، با سوابق ویژه تاریخی، یادبودها و آثاری از رخدادهای دوران گذشته شهر که چون خاطره‌ای محترم و مشترک برای شهروندان محسوب می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

از نظر عملکردی فضاهای باز وسیعی که دارای محدوده‌ای محصور یا کمابیش معین بودند و دارای کارکردی ارتباطی، اجتماعی، تجاری، ورزشی، نظامی یا ترکیبی از دو یا چند کارکرد مزبور بودند میدان نامیده می‌شدند (سلطانزاده، ۱۳۸۵: ۸۲).

میدان شهری با شبکه معابر شهر پیوند دارد و مانند مفصل‌های آن عمل می‌کند و نقطه مکث آن به شمار می‌رود (نظری، ۱۳۸۹: ۲۵).

میدان فضای اصلی در شهر است که تعاملات اجتماعی در آن برقرار می‌گردد و عنصری کلیدی در بوجود آوردن فضای پایدار شهری است (Hajjari, 2009: 57).

میدان فرصتی برای استراحت، اندیشه و تامل بر مضمون دیدار است (نظری، ۱۳۹۰: ۳). بنابراین با توجه به تعاریف ارائه شده به نظر می‌رسد، میدان فضایی عمومی و قابل استفاده برای اجرای فعالیت‌های مختلف، تحرک و توقف، به یاد آوردن خاطرات، دیدن و دیده شدن، اجرای مراسم جشن و سرور، خرید و فروش، برگزاری اجتماعات سیاسی مانند تظاهرات و گردهمایی می‌باشد.

از این رو این مقاله با هدف باززنده‌سازی میداین تاریخی، به بررسی تئوری‌های موجود در این زمینه می‌پردازد.

فقدان یک تئوری پذیرفته شده در مورد احیای مراکز شهری این اجازه را به ما می‌دهد که تئوری‌های مختلف تغییر شهری را مرور کنیم که اولین آن‌ها به تئوری چرخه زندگی همسایگی ۵ مشهور است (Carlos & Balsas, 2007: 233). که شروع آن به مکتب جامعه‌شناسی شیکاگو در سال ۱۹۲۰ برمی‌گردد. در تفسیرهای پذیرفته شده از این تئوری، سیاست‌های احیای شهری به منظور افزایش ارزش دارایی‌ها و تجدید حیات واحدهای همسایگی در انواع مختلفی از مداخلات در سطوح ملی و منطقه‌ای به کار گرفته شده است. انواع مختلفی از این مداخلات توسط گریگسی و دیگران^۶ به صورت ۴ استراتژی زیر جمع‌بندی شده‌اند که به صورت انفرادی یا ترکیبی می‌توانند به کار روند:

۱- تثبیت بازار ۲- توزیع جمعیت با درآمد پایین ۳- بازدارندگی / تجدید حیات و در نهایت ۴- کاهش تعداد جمعیت با درآمد پایین به عبارتی کاهش فقر (Grigsby et al, 1987: 64).

دومین تئوری براساس مکتب نظم^۷ بر این اساس قرار گرفته که هر رژیم یک اسلوبی از نظم را توسعه می‌دهد (Knox, 1995: 104). رژیم‌ها در کلام استون^۸ مرکب از توافقات غیررسمی بین بخش عمومی و علایق خصوصی با همدیگر برای ساختن و ادامه تصمیمات حکمرانی می‌باشد که علایق عمومی بعضی از اوقات به وسیله علایق تجاری تحت تأثیر قرار می‌گیرد (Carlos & Balsas, 2007: 234). در نهایت احیای مراکز شهری پویایی سازمانی و نهادی مدیریت تغییرات شهری را مد نظر دارد. به عبارتی این تئوری بر جنبه‌های انعطاف‌پذیرتر ساختار اجتماعی تمرکز دارد و فرآیندها را به وسیله ساختارهای سازمانی که شامل قوانین، روش‌ها، کارهای روزمره که همچون راهنمایی‌هایی برای اعمال نهادی هستند، مورد تأکید قرار می‌دهد (Healey, 2006: 34).

5- Neighbourhood life-Cycle Theory

6- Grigsby et al

7- Regulatory School

8- Stone

رابرت در مورد این که کدام یک از تئوری‌های احیای شهری به‌طور گسترده‌تر پذیرفته شده‌تر است می‌گوید که احیای شهری به مثابه یک فعالیت متمایز بیش از تئوری در عمل ریشه دارد و عناصر عمده احیای شهری را بدین صورت ترکیب کرده است که:

۱- یک فعالیت مداخله‌گرانه است؛ ۲- فعالیتی است که بخش‌های اجتماعی، خصوصی و عمومی را به تعادل باز می‌گرداند؛ ۳- فعالیتی است که تغییرات قابل توجهی در ساختارهای نهادی را در طول زمان تجربه می‌کند ۴- حد متوسطی از تلاش جمعی است؛ ۵- حد متوسطی از سیاست‌های معین و اعمال طراحی شده برای بهبود وضعیت مناطق شهری است (Robert, 2000: 22).

اما براساس سخن مونتگومری^۹ یک مکان موفق^{۱۰} باید کیفیت را در سه عنصر ترکیب کند: فضای کالبدی؛ ۲- تجربه حسی؛ ۳- فعالیت.

فضای کالبدی به فضای شهری، شکل ساخت، نفوذپذیری، چشم‌انداز و مبلمان شهری برمی‌گردد. تجربه حسی شامل خوانایی^{۱۱}، پیوندهای فرهنگی، کارکردهای ادراکی، جذابیت‌ها و ارزیابی‌های کیفی می‌شود. فعالیت هم شامل کاربری زمین، رفتار پیاده‌ها، الگوها، صدا، بو و جریان ترافیک می‌شود (Ibid: 235).

احیای مراکز شهری و میادین به عبارتی تلاشی برای بازگرداندن زیست‌پذیری به نواحی مرکزی است که شامل ارتقای شرایط محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی است. در اروپا احیای مراکز شهری شامل هزاران نوع مختلف از مداخلاتی همچون عملیات کالبدی، توسعه مجدد، اصالت بخشی، بهبود فضای عمومی و طرح‌های مدیریت مرکز شهر می‌باشد. در ایالات متحده تمایل به اجرای پروژه‌های کوچک مقیاس^{۱۲} در مقایسه با پروژه‌های بزرگ مقیاس^{۱۳} وجود دارد (Gratz & Mintz, 1998: 15). اما همان‌طور که تیزدل و همکاران^{۱۴}

9- Montgomery

10- Successful place

11- Legibility

12- Small – scale projects

13- Large – scale projects

14- Tiesdell et al

تأکید می‌کنند یک احیای اقتصادی عمیق هم نیازمند است برای این که در نهایت بخش خصوصی است که هزینه بقای بخش عمومی را می‌پردازد (Tiesdell et al, 1996: 18). پورتر^{۱۵} هم بر یک مدل جدید اقتصادی - اجتماعی برای سرمایه‌گذاری بر مزایای رقابتی داخل شهرها تأکید دارد. هرچند که مداخلات کالبدی و کارکردی به فلسفه مکان‌سازی^{۱۶} نزدیک‌تر است (Arefi & Triantafilou, 2005: 79). اهداف مداخلات کالبدی شامل افزایش تحرک پیاده‌رو، تقویت هویت محلی و افزایش راحتی و زیبایی‌شناختی فضاهای عمومی که مردم را راحت‌تر به مکان مورد نظر بکشاند و مدت زمان زیادی را در آنجا نگه دارد که این اهداف از طریق راهبردهای طراحی، بهبود فضای خیابان، تعویض سنگ‌فرش^{۱۷} و مبلمان خیابان همچنین شامل بهبود دسترسی و سطح ایمنی از قبیل تعریض پیاده‌رو بهتر کردن خط عابر پیاده و طرح‌های روان‌سازی ترافیک می‌باشد (Madanipour, 1996: 39).

مداخلات کارکردی شامل ارتقاء مسکن، خرده‌فروشی، کارکردهای اوقات فراغت و خدمات است. مداخله در این کارکردها از آنجایی که مالکان املاک مختلف، با علایق متضاد را با هم درگیر می‌کند معمولاً مشکل است در هر صورت اگر به‌دنبال برگرداندن زیست‌پذیری به یک مکان هستیم باید این اقدامات انجام شود (Tiesdell et al, 1996: 21). این اقدامات حتی شامل دادن یارانه و تخفیف مالیاتی^{۱۸} به موسساتی که امکانات و فضای خود را به‌روزتر می‌کنند، می‌شود؛ که هدف آن، بازگرداندن انبوهی از کاربری‌های کارآمد جاذب مردم به مرکز شهر می‌باشد (DOE, 1994: 46).

در نهایت به‌منظور اجرای مداخلات کالبدی و کارکردی، تعداد زیادی از شهرها هستند که گونه‌های جدیدی از سازمان‌ها از جمله ادارات عمومی مجزا، شرکت‌های مربوط به شهرداری و بخش خصوصی و عمومی را ابداع می‌کنند. هدف عمده این شرکت‌ها، ایجاد

15- Porter

16- Place making

17- Pavement replacement

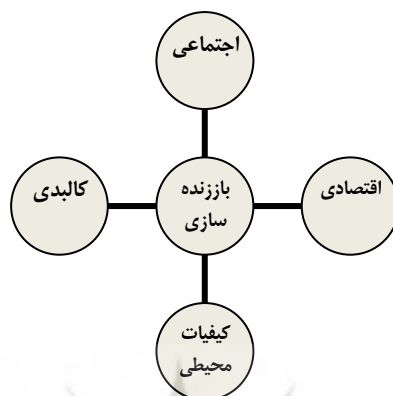
18- Tax abatement

یک ظرفیت سازمانی کارآمد برای اجرای عملیات‌های احیای میادین و مراکز شهری می‌باشد (Carlos & Balas, 2007: 237).

جدول (۱) جمع‌بندی نظریات باززنده سازی

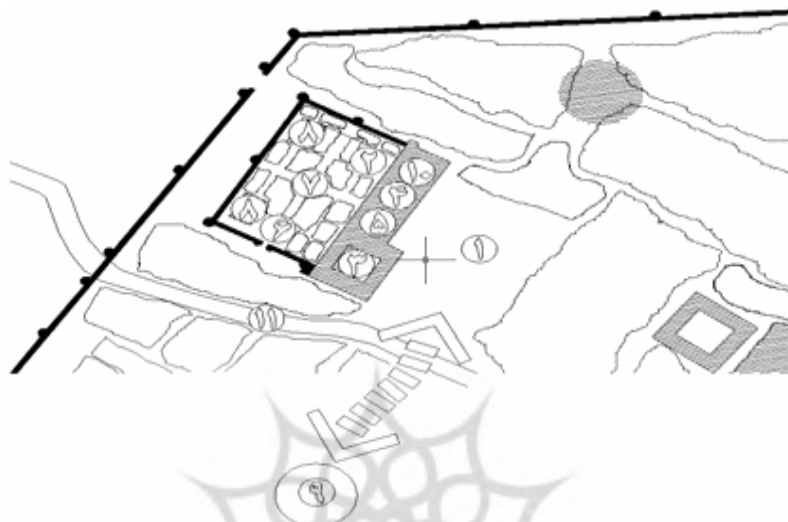
ردیف	نظریه پرداز	نام منبع	تاریخ نشر	نویسنده یا مترجم	نکات مهم
۱	گریگسی و دیگران	The dynamics of neighborhood change and decline, progress in planning	1987	Grigsby et al	بازار، توزیع جمعیت با درآمد پایین، تجدید حیات، کاهش فقر
۲	رابرت	The evolution, definition and purpose of urban regeneration,	2000	Robert, P	فعالیت مداخله گرانه، متعادل ساختن بخش‌های اجتماعی تغییرات در ساختارهای نهادی، تلاش جمعی
۳	مونتگومری	Cities Back From the Edge – New Life for Downtown	1998	Gratz, R.& Minitz, N.	ارتقا شرایط محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی
۴	تایزدل و همکاران	Revitalizing Historic Urban Quarter	1996	Tiesdell, S., Oc, T.& Health, t.	تأکید بر احیای اقتصادی عمیق جهت احیای کالبدی
۵	پورتر	Reflection on the pedagogy of place in planning and urban design	2005	Arefi, M.& Traintafilou, M	مدل جدید اقتصادی - اجتماعی، اشاره به مداخلات کارکردی و کالبدی

باززنده‌سازی و ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و کیفیات محیطی تأثیرگذار در آن را می‌توان به صورت مدل مفهومی زیر ارائه کرد.

نمودار (۱) ابعاد تأثیرگذار در فرآیند باززنده‌سازی

مجموعه تاریخی صاحب‌الامر در شمال رودخانه قوری‌چای و در امتداد خیابان جدیدالاحداث دارایی قرار دارد. این مجموعه در زمان اوزون‌حسن پادشاه آق‌قویونلو و پسرش سلطان یعقوب شکل گرفت، و در ابتدای شکل‌گیری به نام صاحب‌آباد معروف و مشهور بود و در برخی از کتب تاریخی از آن به‌عنوان مجموعه حسن پادشاه نیز نام برده‌اند. این مجموعه در باغ صاحب‌آباد در دوره ایلخانان احداث شده بود بنا گردید. میدان صاحب‌آباد یکی از میادین اولیه ایران بود که در ابتدا با کارکرد نظامی به‌وجود آمده و در دوره‌های بعدی رشد و گسترش یافته است. این مجموعه شامل یک میدان بزرگ و مسجد و عمارت و دیگر المان‌های رایج آن زمان بود (کارنگ، ۱۳۵۱: ۷۸). در متون تاریخی اشاره شده که حسن پادشاه برای سان‌دیدن از لشکریان و سربازان خود میدانی وسیع در ضلع جنوبی باغ صاحب‌آباد به‌وجود آورده بود و وی از این عمارت نظاره‌گر لشکریان خود بود (اسمعیلی و عمرانی، ۱۳۸۵: ۱۸۶). عمارت معروف هشت بهشت در وسط و عمارت نصریه نیز در قسمتی از زمین همین باغ بنا گردید. بعدها در دوران صفویه نیز بناهای زیادی در اطراف آن ساخته شد که از آن جمله می‌توان به مسجد و بقعه معروف صاحب‌الامر اشاره کرد. در زمان قاجاریه میدان صاحب‌آباد نام صاحب‌الامر گرفت و مبدل به مرکز خرید و فروش خواربار گردید (کارنگ، ۱۳۵۱: ۱۶۱).

تصویر (۲) عناصر مجموعه صاحب‌آباد در دوره حکومت صفویان

مأخذ: حناچی و نژادابراهیمی، ۱۳۸۵: ۴۳

۱. میدان حسن پادشاه؛ ۲. مجموعه جعفریاشا (باغ صاحب‌آباد)؛ ۳. مسجد جامع حسن پادشاه؛ ۴. کاخ مشرف به میدان حسن پادشاه؛ ۵. دارالمساکین؛ ۶. استخر درون باغ نصریه؛ ۷. عمارت هشت بهشت؛ ۸. محدثات درون باغ نصریه؛ ۹. مسجد و بازار تبریز؛ ۱۰. مدرسه نصریه؛ ۱۱. رودخانه مهران‌رود؛ ۱۲. کلیسای سنت هلنا؛ ۱۳. مسجد شاه طهماسب؛ ۱۴. بازار شتریان؛ ۱۵. مزار پیررومی؛ ۱۶. مزار سلطان حسین سبزی‌فروش؛ ۱۷. میل دروازه میدان بازی چوگان

این میدان دارای کارکردهای متفاوتی بود، به‌عنوان مثال محل اجتماع مردم، محل مسابقات و در روزهای دیگر، محل گذران اوقات فراغت و خرید و فروش اجناس کم‌قیمت بود که توسط دست‌فروشان عرضه می‌شد. به‌طور کلی این میدان را می‌توان جزو میدان‌های حکومتی- اداری با کارکردی اجتماعی دسته‌بندی نمود. بناهایی مانند کاخ عالی‌قاپو و هشت‌بهشت، نشان از نقش حکومتی میدان دارد و از طرف دیگر ارتباط بسیار نزدیکی با بازار و اقتصاد شهر بر نقش اجتماعی میدان تأکید می‌کند. وجود مسجد و مدرسه نصریه موقعیت مذهب را به‌عنوان حلقه واسطه بین مردم و حکومت نشان می‌دهد. سایر فضاهای شهری از جمله بیمارستان نیز بر مرکزیت این میدان در شهر صحنه می‌گذارد (بانی مسعود، ۱۳۷۸: ۶۸).

میدان صاحب‌آباد تبریز در یک دوره مشخص و با طراحی از پیش اندیشیده شده با توجه

به‌شرایط خاص اجتماعی و سیاسی شکل گرفته است. با حمله مغول‌ها و پس از حکومت ایلخانان و با روی کار آمدن جلایریان، تبریز که از حمله مغول در امان مانده بود، به‌عنوان پایتخت اهمیت پیدا کرد. به همین مناسبت مرکز شهری جدیدی در خارج از حدود شهری قبلی ساخته شد. شاید این اولین نمونه توسعه شهری در ایران به‌صورت غیرارگانیک باشد.

ساخته‌شدن میدان به نبود چندین قرن فضای باز شهری در سیستم شهرسازی شهرهای ایران پایان داد و فضای میدان با شکل و فرم جدید را وارد شهرهای ایرانی کرد. آنچه که در مورد تغییر و تطور این میدان و رویدادهای مربوط به آن از گذشته تا به حال مترتب می‌باشد به‌صورت خلاصه در جدول زیر گویاست.

جدول (۲) مهم‌ترین رویدادهای میدان صاحب‌آباد از گذشته تا به حال

دوره تاریخی	مهم‌ترین رویداد
ایلخانان مغول	بازنگری و ابداع مجدد الگوهای کهن شهرسازی و حفظ و نگهداری از سنت‌های شهرنشینی و شهرسازی - باغ زاویه یا نصریه در اطراف میدان صاحب‌آباد مربوط به دوران حسن پادشاه.
آق قویونلوها	مسجد جامع سلطان حسن از بناهای اوزون حسن پادشاه آق قویونلو و از شاهکارهای هنر معماری صفویه
صفویه	موقعیت سیاسی و اجتماعی میدان صاحب‌آباد و تجمع و استقرار نظامی و مردم در آن - باروی بلده طهران، باروی مشهد مقدس، و مطلا گرداندن گنبد مبارک حضرت امام‌الجن و الانس و میل طلای سرگنبد و عمارت دولتخانه مبارکه دارالسلطنه قزوین و حمامات متعدد چهار بازار و باغ ارم و مسجدی در صاحب‌آباد تبریز - تهیه طرح مطراچی
قاجار	نام گرفتن میدان صاحب‌آباد به نام صاحب‌الامر و تبدیل آن به مرکز خرید و فروش خواربار
سال ۱۳۴۶	ادامه خیابان دارایی و تخریب دیوار محوطه صاحب‌الامر
سال ۱۳۷۴	پیشنهاد تهیه طرح‌های شهری در محدوده بلوک صاحب‌الامر و بازسازی میدان صاحب‌الامر و برقراری ارتباط دو طرف مهران‌رود با احیای دو پل بازار در امتداد راسته‌های اصلی مجموعه بازار، و مرمت مجموعه بازار تاریخی.
سال ۱۳۷۷	بهره‌برداری از زیر گذر شمالی به طول ۱۲۵۰ متر و پس از آن احداث مجموعه تجاری و خدماتی لبه شمالی زیرگذر با زیربنای ۳۰۰۰۰ متر مربع به‌صورت مشارکتی و همچنین احیای دو پل بازار قدیمی تخریب شده بر روی رودخانه مهران‌رود (میدان چایی) با الهام از مدارک و اسناد موجود آن.
آینده	طرح احیای الگوی میدان نقش جهان

ماخذ: مطالعات اسنادی نگارندگان

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی بوده و از نظر روش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. داده‌های

مورد نظر با استفاده از ابزار اسنادی و پرسش‌نامه‌ای که به تعداد ۳۰ عدد در بین متخصصان توزیع گردید، به دست آمده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های مزبور از تکنیک سوات استفاده شده است. با استفاده از این تکنیک به بررسی نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدها در سه مرحله اساسی در قالب ماتریس ارزیابی عوامل خارجی، ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و ماتریس تطبیقی سوات پرداخته شده است.

شامل تجزیه و تحلیل خرد و کنکاش از مسائل درون فضا، جاذبه‌ها، امکانات و خدمات موجود از نظر کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی می‌باشد. هدف از این مرحله، تعیین نقاط قوت و ضعف میدان جهت ارائه راهبردهای باززنده‌سازی این میدان تاریخی است.

جدول (۳) ماتریس SWOT و رتبه‌بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت و ضعف از دید مسئولان

امتیاز وزنی	رتبه	وزن	تحلیل SWOT	
۰/۴۸	۱	۰/۴۸	S1= وجود عناصر شاخص و نمادین همچون مسجد صاحب‌الامر، بازار تبریز، مدرسه اکبریه جهت خوانا بودن	3 4
۱/۹	۵	۰/۳۸	S2= قرار گرفتن در مرکز تجاری شهر تبریز	
۱/۲۶	۳	۰/۴۲	S3= وجود بازار قدیمی تبریز به عنوان مرکز فعال تجاری و ارتباط با راسته‌های آن	
۱/۶	۴	۰/۴۰	S4= وجود کاربری‌های تجاری فعال در لبه خیابان‌های اطراف میدان	
۰/۸۸	۲	۰/۴۴	S5= وجود بناهای باارزش تاریخی در محدوده	
۰/۲	۶	۰/۳۵	S6= دسترسی مطلوب به فضای میدان از مسیرهای تاریخی بافت قدیم	
۲/۰۳	۷	۰/۲۹	W1= عدم هماهنگی نمای ابنیه دور میدان	5 4
۱/۵۵	۵	۰/۳۱	W2= وجود اغتشاش بصری بدلیل فرسوگی بناهای باارزش تاریخی	
			W3= تبدیل شدن فضای باارزش میدان به بازار میوه و تره پاز	
۰/۳۶	۱	۰/۳۶	W4= از بین رفتن هویت اصلی میدان به عنوان یک میدان حکومتی در چندین قرن در تبریز	
۰/۶۸	۲	۰/۳۴	W5= عدم دسترسی مناسب از نقاط مختلف شهر به میدان	
۱/۸	۶	۰/۳۰	W6= تراکم بسیار بالای وسایل نقلیه در خیابان‌های اطراف میدان و عدم وجود پارکینگ مورد نیاز	
۲/۲۵	۹	۰/۲۵	W7= وجود دسترسی به صورت زیرگذر و عدم امکان درک افراد سواره از میدان	
۲/۲۴	۸	۰/۲۸	W7= وجود دسترسی به صورت زیرگذر و عدم امکان درک افراد سواره از میدان	
۱/۲۸	۴	۰/۳۲	W8= عدم امکان حضور گروه‌های مختلف اجتماعی	
۰/۹۹	۳	۰/۳۳	W9= وجود کاربری ناسازگار با ماهیت میدان و کاهش جذب خریداران و درآمد آن‌ها	

گام دوم: ماتریس عوامل خارجی

امتیاز وزنی	رتبه	وزن	تحلیل SWOT	
۱/۰۸	۲	/۵۴	O1= امکان احیای کارکردی و کالبدی بناهای باارزش تاریخی در جهت ارتقاء کیفی محیط	فرصت
۳/۴۲	۹	/۳۸	O2= امکان بهره‌گیری مناسب از دید و منظر هماهنگ	
۳/۳۶	۸	/۴۲	O3= امکان برپایی نمایشگاه‌های هنری و فرهنگی در میدان	
۲/۸۸	۶	/۴۸	O4= ایجاد فضاهای تفریحی و رفاهی مناسب جهت جذب بیشتر گردشگران و توسعه فعالیت‌ها	
۲/۵	۵	/۵۰	O5= برگزاری مراسمات و آیین‌های ملی و مذهبی و حضور گروه‌های مختلف	
۱/۵۶	۳	/۵۲	O6= برقراری ارتباط مسجد صاحب‌الامر و فضای میدان همانند گذشته	
۳/۲۹	۷	/۴۷	O7= امکان برقراری مسیر مخصوص عابرین پیاده در اطراف میدان	
۲/۰۴	۴	/۵۱	O8= برقراری ارتباط مراکز تجاری جدید مطابق با ماهیت میدان در کنار بازار قدیمی تبریز جهت احیا و تحرک بیشتر	
۰/۵۵	۱	/۵۵	O9= امکان تبدیل میدان به میدان مرکزی شهر	
۰/۴۲	۱	/۴۲	T1= از بین رفتن بیش از پیش هویت تاریخی میدان و عناصر آن	تهدید
۱/۲	۳	/۴۰	T2= رواج بیش از پیش کاربری ناسازگار میوه و تره بار	
۰/۸۲	۲	/۴۱	T3= تداوم فرسودگی ساختمان‌ها به خصوص تخریب بناهای باارزش تاریخی همچون مسجد حسن‌پادشاه، مدرسه اکبریه	
۱/۹	۵	/۳۸	T4= تراکم بیش از حد سواره‌های عبوری از خیابان دارایی	
۲/۴۵	۷	/۳۵	T5= توقف بیش از حد وسایل نقلیه در اطراف میدان به عنوان پارکینگ	
۱/۵۶	۴	/۳۹	T6= بروز رکود اقتصادی در صورت عدم احیای کارکردی محدوده	
۲/۱۶	۶	/۳۶	T7= مهاجرت کسبه‌ی اصلی مغازه‌های اطراف و تغییر کاربری آن‌ها	

این جزء، شامل شناسایی و تجزیه و تحلیل عوامل کلیدی در محیط خارج فضا است که تاثیر بالقوه بر راهبردهای باززنده‌سازی میدان دارد.

پس از تشکیل ماتریس عوامل درونی و بیرونی، برای کمی‌کردن و عملیاتی‌کردن نتایج با نظرخواهی کردن از مسئولان امر در قالب پرسش‌نامه، میانگین وزن‌ها محاسبه و هم‌مقیاس شدند و امتیاز وزنی هر یک مشخص و مولفه‌ها رتبه‌بندی شدند. بدین ترتیب اهمیت هر یک از عوامل برای باززنده‌سازی میدان صاحب‌آباد مشخص شد (جدول ۳).

یافته‌ها و بحث

ماتریس سوات نشان می‌دهد که از نظر مسئولان، وجود عناصر شاخص و نمادین همچون مسجد صاحب‌الامر، بازار تبریز، مدرسه اکبری با وزن نسبی ۴۸. به‌عنوان مهم‌ترین نقطه قوت داخلی و در مقابل تبدیل شدن فضای باارزش میدان به بازار میوه و تره‌بار با وزن نسبی ۳۶. به‌عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف داخلی محسوب می‌شوند. مسئولان بر این عقیده بودند که امکان تبدیل میدان به میدان مرکزی شهر با وزن نسبی ۵۵. به‌عنوان مهم‌ترین فرصت بیرونی و از بین رفتن بیش از پیش هویت تاریخی فضای میدان و عناصر آن با وزن نسبی ۴۲. به‌عنوان مهم‌ترین تهدید خارجی برای بازسازی میدان صاحب‌آباد می‌باشد.

اولویت‌نهایی دیدگاه‌ها و تحلیل سوات

گام سوم: ماتریس تطبیقی سوات

تجزیه و تحلیل قوت‌ها و ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها (SWOT)، بر این منطق استوار است که به‌وسیله راهبرد اثربخش، قوت‌ها و فرصت‌ها را حداکثر می‌کند و در عین حال ضعف‌ها و تهدیدهای آن را به حداقل می‌رساند. در این تحلیل از نتایج مراحل قبل (شناسایی عوامل الویت‌دار داخلی و خارجی)، برای تعیین عوامل حیاتی موفقیت برنامه و تعیین مزیت‌های راهبردی آن استفاده شده است. در این پژوهش، نخست عوامل مؤثر داخلی و خارجی به صورت کیفی شناسایی و طبقه‌بندی شده و سپس به‌صورت کمی از دیدگاه مسئولان اولویت‌بندی شده و در نهایت با توجه به این اولویت‌ها در ماتریس تحلیل سوات در قالب راهبردهای تهاجمی، راهبردهای تنوع، راهبردهای بازنگری و راهبردهای تدافعی ارائه شده است (رجوع به جدول شماره ۴).

جدول (۴) جدول تطبیقی SWOT

<p>نقاط ضعف-W</p> <p>W1=عدم هماهنگی نمای ابنیه دور میدان</p> <p>w6= تراکم بسیار بالای وسایل نقلیه در خیابان‌های اطراف میدان و عدم وجود پارکینگ مورد نیاز</p> <p>W7=وجود دسترسی به صورت زیرگذر و عدم امکان درک افراد سواره از میدان</p>	<p>نقاط قوت-S</p> <p>S2=قرار گرفتن در مرکز تجاری شهر تبریز</p> <p>S4=وجود کاربری‌های تجاری فعال در لبه خیابان‌های اطراف میدان</p> <p>S6=دسترسی مطلوب به فضای میدان از مسیرهای تاریخی بافت قدیم</p>	<p>عوامل الویت‌دار داخلی IFE</p>
<p>راهبردهای محافظه کارانه (WO)</p> <p>۱. در نظر گرفتن تمهیداتی برای پارک وسایل نقلیه در خیابان‌های اطراف میدان.</p> <p>۲. در نظر گرفتن تمهیداتی جهت سهولت مراجعه مردم به فضا و استفاده پیاده از فضا.</p> <p>۳. در نظر گرفتن تمهیداتی برای هماهنگی دیدومنظر و برقراری ارتباط بیشتر افراد و میدان.</p>	<p>راهبردهای تهاجمی (SO)</p> <p>۱. در نظر گرفتن دید و منظر مناسب از مسیرهای تاریخی اطراف به فضای میدان</p> <p>۲. برقراری نمایشگاه‌های هنری و فرهنگی در مسیر رسیدن به فضای میدان و تشویق مردم به حضور در فضای میدان.</p> <p>۳. در نظر گرفتن مسیر عابر پیاده در مسیرهای رسیدن به فضای میدان و تشویق مردم به حضور پیاده در فضا و نیز کاهش ترافیک عبوری.</p>	<p>فرصت‌ها-O</p> <p>O2=امکان بهره‌گیری مناسب از دید و منظر هماهنگ</p> <p>O3=امکان برپایی نمایشگاه‌های هنری و فرهنگی در میدان</p> <p>O7=امکان برقراری مسیر مخصوص عابرین پیاده در اطراف میدان</p>
<p>راهبردهای تدافعی (WT)</p> <p>۱. متشخص نمودن میدان و ایجاد هماهنگی در ابنیه‌ی دور میدان و کاهش ترافیک عبوری.</p> <p>۲. تعریف مسیر عبور عابر و حفظ سرزندگی و هویت بافت و در نتیجه کسبه‌های اصلی مغازه‌های اطراف میدان.</p> <p>۳. در نظر گرفتن تراکم مناسب برای ترافیک عبوری و تسهیلات لازم برای عبور وسایل نقلیه.</p>	<p>راهبردهای رقابتی (ST)</p> <p>۱. ایجاد تنوع در عملکرد و عناصر کالبدی و حفظ کسبه و جذب مردم.</p> <p>۲. فعال نگه‌داشتن لبه‌های اطراف میدان و حفظ کلیت ساختار کالبدی- فضایی در عین ارتقای کیفیت همه‌جانبه محیط در راستای حفظ ذهنیت مردم (حفظ کسبه‌های اصلی).</p> <p>۳. حفظ و تقویت عناصر نشانه‌ای و فراهم نمودن دسترسی مطلوب به فضای میدان با کریدور در نظر گرفتن مسیرهای رسیدن به عناصر.</p>	<p>تهدیدها-T</p> <p>T7=مهاجرت کسبه اصلی مغازه‌های اطراف و تغییر کاربری آن‌ها</p> <p>T4=تراکم بیش از حد سواره‌های عبوری از خیابان دارایی</p> <p>T5=توقف بیش از حد وسایل نقلیه در اطراف میدان به‌عنوان پارکینگ</p>

نتیجه‌گیری

اصلی‌ترین هدف تجدید حیات فضاهای شهری، دمیدن روح زندگی و حیات مجدد به فضاهای شهری فرسوده و ارتقای کیفیت زندگی در آنهاست. در این مقاله تلاش شد با ارائه مدل مفهومی باززنده‌سازی و توجه به ابعاد مختلف آن، به شناخت جامعی از عوامل تأثیرگذار درونی و عوامل مؤثر بیرونی با استفاده از تکنیک سوات پرداخته شود. براساس نتایج بدست آمده از بررسی عوامل داخلی، وجود عناصر شاخص و نمادین هم‌چون مسجد صاحب‌الامر، بازار تبریز و مدرسه اکبریه جهت خوانا بودن بالاترین امتیاز و دسترسی مطلوب به فضای میدان از مسیرهای تاریخی بافت قدیم پایین‌ترین امتیاز نقاط قوت داخلی را دارند. بر اساس مبانی نظری مطالعه شده، این نتیجه با سخن موننگومری که بر شاخصه‌های یک مکان موفق و داشتن تجربه حسی و خوانایی تأکید دارد، مطابقت می‌نماید. در بررسی نقاط ضعف در ماتریس عوامل موثر داخلی، تبدیل شدن فضای باارزش میدان به بازار میوه و تره بار به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف داخلی ارزیابی می‌گردد. براساس ماتریس عوامل خارجی امکان تبدیل شدن به میدان مرکزی شهر به عنوان مهم‌ترین فرصت و پتانسیل در فضای میدان می‌باشد که با تئوری پورتر و ارائه مدل جدید اقتصادی-اجتماعی و مداخلات کالبدی و کارکردی برای مکان‌سازی مطابقت دارد. در میان عوامل تهدیدکننده فضای میدان، از بین رفتن بیش از پیش هویت میدان و عناصر آن مهم‌ترین تهدید محسوب می‌شود که بر اساس نظریه مداخلات کالبدی پورتر تقویت هویت یک مکان از اقدامات مهم در مکان‌سازی محسوب می‌شود. بعد از بررسی عوامل موثر داخلی و خارجی در قالب ماتریس تحلیل سوات راهبردهای تهاجمی، راهبردهای تنوع، بازنگری و راهبردهای تدافعی برای بازگرداندن هویت تاریخی- فرهنگی و ارتقای کیفیت فضایی-کالبدی و نیز سرزندگی و پویایی میدان صاحب‌آباد به عنوان یک فضای شهری پویا در سطح شهر تبریز ارائه گردید.

منابع

- ابراهیمی، محمدحسن (۱۳۸۸)، «میدان، فضاهاى تعريف نشده شهرهاى ايرانى»، *نشریه هویت شهر*، سال سوم، شماره ۴، صص ۱۰۷-۱۲۰.
- اسمعیلی سنگری، حسین و عمرانی، بهروز (۱۳۸۵)، «*بافت تاریخی شهر تبریز*»، چاپ اول، تبریز، انتشارات میراث کتاب.
- ایزدی، محمدسعید (۱۳۷۹)، «احیای فضای شهری میدان کهنه اصفهان»، *فصلنامه معماری و فرهنگ*، دوره ۲، شماره ۶، صص ۴۶-۵۱.
- بانى مسعود، امیر (۱۳۸۷)، «*نگاهی گذرا به میدان صاحب‌آباد تبریز*»، کیهان فرهنگی، شماره ۱۵۴، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، صص ۶۹-۷۰.
- بمانیان محمدرضا و انصاری مجتبی و الماسی فر، نینا (۱۳۸۹)، «باززنده‌سازی منظر فرهنگی تخت سلیمان با تأکید بر رویکردهای بازآفرینی و حفاظت از میراث جهانی ICOMOS»، *مدیریت شهری*، پاییز و زمستان، شماره ۲۶.
- توسلی، محمود و بنیادی، ناصر (۱۳۷۱)، «*طراحی فضای شهری*»، جلد اول، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسین‌پور، هاله و داداش‌پور، هاشم و رفیعیان، مجتبی (۱۳۹۰)، «باززنده‌سازی و افزایش کیفیت زندگی در مراکز شهری با رویکرد BID (نمونه موردی: مرکز شهر ارومیه)»، *مدیریت شهری*، پاییز و زمستان، شماره ۲۸.
- حناچی، پیروز و نژادابراهیمی، احد (۱۳۸۵)، «بازخوانی میدان صاحب‌آباد از روی تصاویر شاردن و مطراچی بر اساس متون تاریخی»، *نشریه هنرهای زیبا*، شماره ۲۵، صص ۳۵-۴۴.
- سلطانزاده، حسین (۱۳۸۵)، «*فضای شهری در بافت‌های تاریخی ایران*»، چاپ سوم، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کارنگ، عبدالعلی (۱۳۵۱)، «*آثار باستانی آذربایجان: آثار و ابنیه تاریخی شهرستان تبریز*»، جلد اول، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی.

- ماجدی، حمید؛ امجد، حسین و بهمن‌پور، هومن (۱۳۹۲)، «باززنده‌سازی اماکن تاریخی - فرهنگی (مطالعه موردی: هتل باغ مشیرالممالک-شهر یزد)»، *علم و تکنولوژی محیط زیست*، دوره پانزدهم، شماره چهار.
- لقایی، حسنعلی؛ حسینی، علیرضا و فلاح فرید، سیده‌شیلا (۱۳۹۰)، «راهکارهای باززنده‌سازی و ساماندهی پارک‌های شهری با هدف بهبود کیفیت اکولوژیکی و اجتماعی (مطالعه موردی: پارک شهر واقع در محله سنگلج)»، *علوم و فنون منابع طبیعی*، شماره ۳.
- نظری، سلدا (۱۳۸۹)، «بررسی عوامل مؤثر بر از بین رفتن کیفیت فضایی میدان در شهرهای ایران و ارائه راهکارهایی در جهت احیای مجدد آن، طرح پژوهشی»، مصوب دانشگاه آزاد اسلامی واحد سلماس.
- نظری، سلدا و رضاییگی، راضیه (۱۳۹۰)، «میدان، فضایی برای بروز تعاملات اجتماعی و راهکارهای طراحی آن، مجموعه مقالات سومین همایش ملی عمران شهری»، سندج، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سندج.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۵)، «تأملی در روند دگرگونی میدان در شهرهای ایرانی»، *نشریه هنرهای زیبا*، شماره ۲۵، بهار ۱۳۸۵، صص ۱۵-۲۴.
- Arefi, M. & Traintafilou, M. (2005), "Reflection on the pedagogy of place in planning and urban design", *Journal of Planning Education and Research*, 25(1), pp.75-88.
- Bahraini, H. & Aminzadeh, B. (2007), "Evaluation of Navab Regeneration Project in Central Tehran, Iran", *Int. J. Environ. Res.*, 12 (20): 114-127, spring.
- Carmona, M., Magalhaes, C. & Edwards, M. (2002), "Stakeholder views on value and urban design", *Journal of Urban Design*, 7(2), pp.145-169.
- DoE (1994), "Vital and Viable Town Centres (London: HMSO)".
- Forsyth, A. (1997), "Variations on a main street: when a mall is an arcade", *Journal of Urban Design*, 2(3), pp.297-307.

- Gratz, R. & Minitz, N. (1998), "***Cities Back From the Edge-New Life for Downtown***", (New York: John Wiley and Sons, Inc)".
- Grigsby, W., Baratz, M., Galster, G. & Maclelland, D. (1987), "The dynamics of neighborhood change and decline", ***Progress in Planning***, 28(1), pp.1-76.
- Hajjari, M. (2009), "Improving Urban Life through Urban Public spaces: a Comparison between Iranian and Australian Cases, Universitas", ***21 International Graduate Research Conference: Sustainable Cities for the Future Melbourne & Brisbane***, Nov. 29-Dec 5.
- Healey, P. (2006), "***Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies***", 2nd edn (New York Palgrave Macmillan).
- Knox, P. (1995), "***Urban Social Geography***", (New York: Longman).
- Madanipour, A. (1996), "***Design of Urban Space-An Inquiry into Socio-spatial Process***", (Chichester John Wiley and Sons).
- Movahed, A. & Goli, A. & Izadi, P. (2007), "Application of Urban Regeneration Approach in Marginal Sectors (case study: Saadi-Shiraz)" ***Human Geography Research Quarterly***, Vol, 45, NO.1, spring.
- Roberts, P. (2000), "The evolution, definition and purpose of urban regeneration, in: P. Roberts & H. Sykes (Eds) ***Urban Regeneration: A Handbook***, pp.9-36 (London: Sage).
- Tiesdell, S., Oc, T. & Health, t. (1996), "***Revitalizing Historic Urban Quarter***", Boston, MA: Architectural Press.